

УДК 323.15 (477)

Кічера Н.М.

Ужгородський національний університет, Україна, м. Ужгород

**ПОЛІТИЧНЕ РУСИНСТВО В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОПОЛІТИЦІ ТА
ЙОГО ВПЛИВ ЗА МЕЖАМИ ДЕРЖАВИ**

Русинська проблематика є надзвичайно актуальним питанням в сучасній етнополітичній науці. Тому метою статті є охарактеризувати русинську громаду в Україні, з'ясувати її офіційний статус, проаналізувати проблему політичного русинства та його вплив за межами держави. Крім того, необхідно визначити особливості відносин русинів з владними інституціями, у тому числі на регіональному рівні. Русинська проблематика є цікавим полем дослідження для науковців. Серед дослідників русинів слід назвати О. Мишанича, О. Ляшенко, М. Панчук, Ю. Балега та інші. Суперечливим є питання ідентичності русинів, відповідно організаційна роздробленість русинського руху. Подібна неоднозначність стосовно питання ідентифікації русинів спостерігається і серед науковців. Етнополітологічний підхід дає можливість з'ясувати місце русинства в сучасній українській етнополітиці та роль політичного русинства, характер його впливу не лише в Україні, але й за її межами. Необхідно відзначити постійний діалог русинів з владою, неоднозначний характер відносин русинської спільноти та місцевих органів влади, дестабілізуючий вплив політичного русинства не лише в громаді, але й у відносинах з українцями, у тому числі й закордоном.

Ключові слова: русини, політичне русинство, етнополітика, ідентичність, національна меншина, етнографічна група.

Кичера Н.М. Политическое русинство в украинской этнополитике и его влияние за пределами страны / Ужгородский национальный университет, Украина, Ужгород.

Русинская проблематика является чрезвычайно актуальным вопросом в современной этнополитической науке. Поэтому целью статьи является охарактеризовать русинскую общину в Украине, определить ее официальный статус, проанализировать проблему политического русинства и его влияние за пределами государства. Кроме того, необходимо определить особенности отношений русинов с институтами власти, в том числе на региональном уровне. Русинская проблематика является интересным полем исследования для ученых. Среди исследователей русинов следует назвать А. Мишанича, А. Ляшенко, М. Панчука, Ю. Балегу и т.д. Спорным является вопрос идентичности русинов, организационная раздробленность русинского движения. Подобная неоднозначность по вопросу идентификации русинов наблюдается и среди ученых. Етнополитологический подход дает возможность выяснить место русинства в современной украинской этнополитике и роль политического русинства, характер его вливу не только в Украине, но и за ее пределами. Необходимо отметить постоянный диалог русинов с властью, неоднозначный характер отношений русинской громады и местных органов власти, дестабилизирующее влияние политического русинства не только в общине, но и в отношениях с украинцами, в том числе и за рубежом.

Ключевые слова: русины, политическое русинство, этнополитика, идентичность, национальное меньшинство, этнографическая группа.

Kichera N. M. Political Rusynism in Ukrainian ethnopolitic and its influence outside the state.

Rusyn's problem is the extremely important issue in the modern Ethnopolitics. The purpose of this article is to describe the Rusyn community in Ukraine, its official status, to analyze the problem of political rusynism and its

effects outside the state. Of big importance is to define the characteristics Rusyns' community and government's relations, including at the regional level. As the Rusyn perspective is the interesting field of research, we must mention some of the scientists: O. Myshanych, A. Lyashenko, M. Panczuk, Y. Balega. The question of Rusyns identity is controversial and has a big influence on a Rusyn's community. This ambiguity we can watch also among the scientists. Ethnopolitological approach makes it possible to find a place of Rusyns problem in the modern Ukrainian ethnic policy and to find out the role and influence of the political Rusynism not only in Ukraine, but also abroad. As Rusyns have an ongoing dialogue with the authorities, their relationship with local authorities are ambiguous. We can make the conclusion that the political rusynism has a destabilizing effect not only in their own community but also in relations with Ukrainians including foreign countries.

Keywords: Rusyns, political Rusynism, ethnic policy, identity, ethnic minority, ethnic groups.

Вступ. Русинська спільнота є однією з маловивчених етнополітичних тем. Русини проживають на території декількох європейських країн. Згідно останніх переписів, найчисельнішою ця меншина є в Словаччині, Сербії та Україні. Найбільш важливим та дискусійним у русинській проблематиці є питання етнічної ідентифікації. У ряді країн, у тому числі Словаччині та Сербії, русини визнані національною меншиною, в Україні вони мають статус етнографічної групи та активно домагаються свого визнання як національної меншини або корінного народу. Подібна ситуація, у випадку загострення, є небезпечною не тільки для політичної стабільності України, але і Європи, враховуючи наявність сепаратистських настроїв серед окремих представників громади та проблеми політичного русинства.

В Україні вивчення проблеми русинства носить, насамперед, не науковий, а ідейно-політичний характер. Тому доцільною вважається класифікація досліджень за критерієм етноісторичного розуміння феномену

русинства. Відповідно до нього, найбільш виразно виокремлюються два змістовні підходи до організації студій: розгляд русинів як окремого слов'янського народу чи, альтернативно, як складової українського. Можливим є подальший, більш деталізований, поділ у межах пропонованої класифікації, зважаючи на домінування радикалізму чи поміркованості у поглядах самих авторів. Повертаючись до вище окресленої класифікації, зауважимо, що до першої із двох вище згаданих груп дослідників можемо віднести І. Миговича, М. Макару, І. Попа, В. Фединишинця, П. Годьмаша та деяких інших. Другу групу дослідників формують Ю. Балега, І. Буркут, С. Віднянський, О. Майборода, О. Мишанич, М. Панчук, М. Зан та ряд інших, які доводять факт невід'ємності русинів від українського народу і розглядають жителів Закарпаття як етнографічну його складову.

Мета дослідження – з'ясувати особливості русинської спільноти в Україні, роль політичного русинства в українській етнополітиці та за межами держави. Досягнення означеної мети зумовлює необхідність розв'язати такі **дослідницькі завдання**:

- 1) визначити особливості етнонаціональної політики в Україні;
- 2) визначити рівень та характер громадської активності русинів в Україні;
- 3) окреслити проблему політичного русинства в Україні та за її межами.

Виклад основного матеріалу. З'ясовуючи початок етапу політичної суб'єктивізації русинів у період демократизації, необхідно відзначити, що у всіх державах, на території яких вони компактно проживають, його можна датувати 1989-1990 роками. Організаційне оформлення русинства на Закарпатті відбулося в лютому 1990 року, коли було проведено установче зібрання національно-культурного «Общества карпатских русинов» [1, с. 259]. Існує багато концепцій щодо причин активізації русинства у цей період. Одні автори розглядають активізацію русинів як форму протесту проти тривалого тоталітарного режиму, економічних проблем, неправильного вирішення національного питання в області у період соціалізму, адміністративного

характеру українізації краю. Інші вважають так званих «неорусинів» сепаратистами, які намагаються відірвати Закарпаття від України. Існує версія, що русинський сепаратизм був інспірований ЦК КПРС, з метою ускладнення набуття незалежності Україною, зокрема для послаблення українського національно-визвольного руху. Самі ж комуністи стверджували, що головною причиною виникнення масового русинського руху був процес капіталізації Закарпаття та масове захоплення ресурсів краю на початку 1990-х років без врахування інтересів місцевого населення [2, с. 5-6].

Зазначимо, що зовнішній вплив на розвиток русинства чинила також Угорщина [3, с. 187]. В угорській пресі кінця 1980-х років з'являється теза про те, що закарпатці – це «старі» русини, які протягом багатьох років жили спільно з угорцями, а українцями вони стали завдяки політиці Й. Сталіна [1, с. 259]. Не слід виключати також чеський, словацький, російський фактори впливу.

Власне більшість русинських активістів у своїх документах, заявах, зверненнях заперечували антиукраїнськість русинського руху, вважаючи себе громадянами і патріотами України. Активізацію русинства його представники та, навіть, деякі опоненти наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років пов'язували, насамперед, з тенденціями етнокультурного і етнополітичного розвитку Закарпаття.

Завдання, що декларували члени «Товариства карпатських русинів» носили культурно-освітницький характер, однак невдовзі поширилися також на політичну сферу [4, с. 29]. Радикалізація діяльності окремих русинських лідерів призвела до формування у 1993 році окремих структур, зокрема «Тимчасового уряду Підкарпатської Русі», що знайшло відображення навіть в американських ЗМІ [5]. Уряд виступив із зверненням до населення Закарпаття, що в разі невиконання вимоги щодо надання «самоврядного статусу», є підстави «проголосити республіку Підкарпатська Русь суверенною нейтральною Підкарпатською державою» [6, с. 28].

Про спроби підвищити політичну суб'єктність русинства свідчить створення у 1992 році Підкарпатської республіканської партії (ПРП), серед основних програмних вимог якої теж було створення нейтральної республіки «Підкарпатська Русь», а також визнання існування русинського народу [7]. У 1995 році відбулося установче зібрання Християнсько-демократичної партії Закарпатської Автономної Республіки, яка орієнтувалась на структурування місцевої автономії за чехословацьким зразком [8, с. 501]. У 2002 р. відбулася спроба створити ще одну русинську партію, але вже з іншими очільниками, що свідчить про сегментацію руху в краї. Мова йде про партію «Підкарпатська Русь України» [8, с. 520].

З кінця 1990-х років політичний провід русинів Закарпаття почав активно комунікувати з органами влади різного рівня щодо зміни статусу русинів. Русини наводять як аргумент також факт входження до складу міжнародної Організації Непредставлених Народів, внесення їх до переліку непередставлених народів [9], що відбулося після надсилання відповідного запиту до Генеральної асамблеї ООН та отримання відповідної резолюції у 2001 році [10]. Це міжнародне визнання стало підставою для звернення до Конституційного Суду України із заявою про потребу офіційного відновлення та введення до державного реєстру національності «русин» [11, с. 1].

Водночас, в рамках державної етнополітики в Україні наприкінці 1990-х років не було вироблено чіткого підходу щодо реагування на запити русинів культурного і політичного характеру. Так, у 1999 році Державний комітет України у справах національностей та міграцій у відповідь на звернення до Прем'єр-міністра України керівників русинських організацій повідомив, що позиція держави щодо вирішення проблеми русинів полягає в розмежуванні її двох аспектів і необхідності здійснення заходів, адекватних природі кожного з них [12, с.109]. Мова йде про етнокультурний та політичний аспекти, і саме щодо якнайповнішого задоволення запитів русинської спільноти в рамках першого була надана позитивна відповідь.

Водночас, Закарпатська обласна рада у різні періоди займала більш радикальну позицію щодо задоволення вимог представників русинів, керуючись при цьому міжнародними рішеннями та враховуючи результати перепису 2001 року. Так, у 2002 році регіональний представницький орган, за підтримки Закарпатської обласної державної адміністрації, звернувся до ВРУ з клопотанням визнати русинів як окрему національність та їх право на вільне самовизначення. Це рішення використовувалось для обґрунтування вимог прискорити внесення на розгляд парламенту проекту постанови про визнання національності «русин», які були відхилені через негативну позицію політичних сил, що не вбачали підстав для задоволення цього політичного запиту [13, с. 126], зокрема не знайшовши належних підстав для виокремлення русинів в окрему національність [14, с. 127].

Ця відповідь була заснована на позиції Державного комітету України у справах національностей та міграції (2003 рік) щодо відсутності політико-правових підстав для визнання русинів окремою від українців національністю. У 2006 році Державний комітет України у справах національностей та міграцій дав відповідь на чергове звернення Народної Ради русинів Закарпаття, у якій містилися посилання на «План заходів із розв'язання проблем українців-русинів», прийнятий Кабінетом Міністрів ще у 1996 році [15, с. 1], і який вважається першим прецедентом оприлюдненої офіційної позиції щодо статусу русинства. Метою «Плану» було, насамперед, попередження проведення референдумів представниками русинської спільноти щодо автономізації Закарпаття. Однак, зауважимо, що дія документу була обмежена 1996-1997 роками, на чому наголошували владні структури у подальших відповідях на запити русинських активістів, які надалі дотримуються переконання про подальшу пролонгацію філософії «Плану» [16, с. 165].

Наголосимо, що важливі політичні зміни в Україні, принаймні на рівні зміни складу владних еліт, призводять до активізації етнічності. Зокрема, під час президентської кампанії 2004 року три провідні русинські організації

публічно підтримали кандидата у президенти В. Ющенко, вважаючи, що він сприятиме зміні пріоритетів державної етнополітики [17]. В. Ющенко підтримували Ужгородське та Великоберезнянське товариства карпатських русинів, Ужгородське відділення товариства ім. О. Духновича та Товариство русинської інтелігенції Закарпаття. У той час, Товариство Кирила і Мефодія, Сойм підкарпатських русинів, організація «Підкарпатська Русь України», Обласне товариство ім. О. Духновича підтримували кандидата В. Януковича [18, с. 584]. Однак, як засвідчують дані офіційного листування, позиція влади, сформована за результатами виборів 2005 року, не змінилася, у порівнянні з попередниками: русини розглядалися виключно як складова українського народу.

Знаковою організаційною подією для русинів краю було створення у 2005 році Народної Ради Русинів Закарпаття [19, с. 5], що відбулося у контексті загальнонаціональних політичних змін. Об'єднує дана асоціація декілька русинських організацій, які займають помірковану культурницьку позицію, на відміну, від організацій, які входять до складу «Сойму підкарпатських русинів», що об'єднує політичних радикалів.

Факторами, що характеризують русинську громаду, є постійні конфлікти ідеологічного, тактичного і, найчастіше, організаційно-фінансового характеру серед її лідерів. Заяви лідерів політично активного крила русинства щодо відновлення «русинської державності» стали приводом для відкриття кримінальної справи СБУ і засудження священника Православної церкви Московського патріархату, одного з лідерів руху о. Дмитра Сидора [20]. Зауважимо, що з'ясовуючи зовнішньополітичні впливи на розгортання русинства відстежуємо факти підтримки політичного руху на Закарпатті Росією. У ЗМІ неодноразово також піднімається зокрема питання фінансування окремих русинських товариств російськими організаціями.

У березні 2007 року національність «русин» за ініціативи фракції «Наша Україна», членом якої був один із лідерів національно-культурного крила

русинства Є. Жупан, була визнана обласною радою. Це рішення обґрунтовувалося як символічне задоволення запитів цієї спільноти, а також як реакцію на резолюцію ООН стосовно внесення їх до переліку непередставлених народів. За деякими експертними оцінками, за рішенням представницького органу Закарпаття, насправді, приховувалося бажання зарезервувати керівні посади в області для місцевої еліти, а також посилити контроль над ресурсам регіону. ВРУ наголосила, що Закарпатська обласна рада порушила норми Конституції та Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» і, відповідно, до цього прийняття відповідного регіонального рішення щодо визнання національності «русин» є некоректним з політичної і правової точки зору [21, с. 77].

Слід відзначити, що на території Закарпатської області можна виділити існування окремих районів, де національно-культурна та політична активність представників русинської етнічності є більш інтенсивною, аніж в інших адміністративно-територіальних одиницях. Зокрема, мова йде про Свалявську, Воловецьку районні ради, які підтримали прохання національно-культурних товариств визнати на офіційному рівні національність «русинів». Тоді як Рахівська рада виступила категорично проти, що є досить знаково, зважаючи на гуцульське населення району.

Опускаючи політичну складову русинського питання в Україні, варто наголосити на цінності русинської культури загалом та важливості культурницької діяльності русинських організацій. Представники русинської етнічності в Україні, є активними учасниками національно-культурного життя. Українська влада у офіційних документах підкреслює позитивне ставлення до діяльності громадських організацій національних меншин і етнографічних груп, в тому числі русинських, у сфері їх етнокультурного розвитку, але надання особливого статусу русинській етнічності, зокрема визнання їх національною меншиною, як таке, що містить в собі деструктивну політичну складову, розглядається негативно.

На деструктивному потенціалі, зокрема політичного русинства наголошують також окремі академічні дослідники русинської проблематики за кордоном. Це зокрема Я. Рамач, Ю. Тамаш, С. Рац, П. Богдан, П. Сокол. Окремо слід відмітити думку русинських активістів Закарпаття. На думку сербських дослідників на відносини між русинами, а також між русинами та українцями, значний вплив мають Америка, Росія та регіональні центри сили, такі як Угорщина, Словаччина, Польща. Свій відбиток також накладають українська політика та дипломатія в даній сфері.

Висновки. Аналіз національно-культурного та етнополітичного розвитку русинів в Україні дозволяє зробити висновок, що спалахи активності цього руху пов'язані із подіями загальнонаціонального масштабу, що є цілком логічним, зважаючи на постійне прагнення та сподівання русинів на визнання їх національною меншиною. До виникнення політичного русинізму в 90-х роках ХХ століття відносини в середовищі русинської громади та між русинами і українцями як в Україні так і за її межами, в основному були гармонійними. Сьогодні бачимо русинів, які Україну сприймають як асимілятора, і навпаки та своєрідне ядро – русинів-українців, представлене, зокрема, в Сербії та Словаччині, які намагаються гармонізувати відносини. Тому політичний русинізм має сенс лише тоді, коли зберігає регіональні, історично сформовані особливості, гармонійно з інтересами України та всього українського народу, не політичний, а культурний русинізм повинен бути конструктивним чинником зміцнення і регіональної русинської самобутності, і української соборності.

Література:

1. Ляшенко О. *До питання про перспективи адміністративної реформи в Україні: досвід автономізації Криму та Закарпаття* / Олексій Ляшенко // *Наукові записки. Серія «Політологія і етнологія»*. – Вип. 29. – К. : Інституту

- політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – 409 с. – С. 253-265.
2. Мигович І. Хто ми в Україні? / Іван Минович // Подкарпатський русин. – 2009. – №30(43). – 5-19 марта. – С. 5-6.
3. Балега Ю. Політичне русинство, або фенцико-бродіївські привиди на Закарпатті / Юрій Балега. – Ужгород : Гражда, 2010. – 248 с.
4. Мишанич О. «Карпаторусинство», його джерела та еволюція у ХХ ст. / Олекса Мишанич. – Відродження, 1992. – 56 с.
5. Hundley T. Restive Rusyns Seek Independence from Ukraine [Електронний ресурс] / Tom Hundley // Chicago Tribune. Pittsburgh Post - Gazette. Pittsburgh, Pa.: Jun 10, 2001. р. А-5. – Режим доступу: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=73923029&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>
6. Мишанич О. Політичне русинство і що за ним / Олекса Мишанич. – Ужгород : «Гражда», 1993. – 47 с.
7. Панчук М. До питання політичного русинства [Електронний ресурс] / Май Панчук // Віче. – 2009. – №7. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/1390/>
8. Годьмаш П. Історія республіки Підкарпатська Русь // Петро Годьмаш, Сергій Годьмаш. – Ужгород : ВАТ «Патент», 2008. – 560 с.
9. Декларація підкарпаторусинських організацій про повернення Закарпаттю статусу автономної республіки в складі України // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Т. 2. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2001. – 152 с.
10. Резолюція для підкарпатських русинів // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Т. 3. – Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2003. – 122 с.
11. Конституційний суд України відмовився вирішувати питання русинів // Подкарпатська Русь. – 2001. – №8(10). – 11 вересня. – С. 1.
12. Лист від Державного комітету України у справах національностей та міграцій до Русинського науково-освітнього товариства М. Макарі,

Товариства карпатських русинів І. Туряниці, Товариства ім. О. Духновича Л. Філіну, Товариства Кирила і Мефодія о. Д. Сидору, Асоціації русинських товариств М. Шарзі від 12.03.1999 р. №9-471/13 // Руснацький світ. – Т.2. – Ужгород : Видавництво В. Падяка, 2001. – С. 109-110.

13. Постанова Верховної Ради України «Про відхилення проекту постанови Верховної Ради України «Про визнання національності «русин» та внесення національності «русин» до переліку національностей, що проживають в Україні за даними перепису населення, проведеного в 2005 р.» // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – 246 с.

14. Пояснювальна записка до проекту Постанови Верховної Ради України «Про відхилення проекту постанови Верховної Ради України «Про визнання національності «русин» та внесення національності «русин» до переліку національностей, що проживають в Україні за даними перепису населення, проведеного в 2005 р.» // Руснацький світ. Науково-популярний збірник. – Випуск 4. – Ужгород, 2008. – 246 с.

15. Лист від Державного комітету України у справах національностей та міграцій до голови Народної Ради русинів Закарпаття п. Є.Жупану від 3.03.2006 р. №8-18-81 // Пудкарпатський русин. – 2006. – № 3(6). – Марець. – С. 1.

16. Жупан Є. Проблемні питання русинської спільноти в Україні / Євген Євгенович Жупан // Матеріали міжнародного круглого столу «Актуальні питання законодавчого регулювання захисту прав національних меншин в Україні та шляхи їх реалізації в умовах поліетнічного регіону» від 21 грудня 2011 р. – Ужгород : Ліра, 2012. – С. 163-170.

17. Pozun B. A minority in Waiting / Brian Pozun // Transitions Online; 12/26/2005, p1-1, 1p. – Accession Number 28551654. – Database: Academic Search Complete.

18. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К. : ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008 р. – 682 с.

19. Жупан Є. *От конфронтації до конкретної роботи // Подкарпатський русин.* – 2007. – №4(17). – 12-26 юлія. – С. 5.

20. *Leaders of ethnic movement questioned in west Ukraine Anonymous [Електронний ресурс] // BBC Monitoring Former Soviet Union. London : Oct 31, 2008. – Режим доступу : <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1586639631&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>.*

21. *Інформаційно-аналітичні матеріали щодо питання русинів в Україні // Третя доповідь України про виконання Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин.* – Страсбург, 2009. – 99 с.

References:

1. *Lyashenko O. Do pytannya pro perspektyvy administratyvnoyi reformy v Ukrayini: dosvid avtonomizatsiyi Krymu ta Zakarpattya (On the prospect of administrative reform in Ukraine: the experience of autonomy Crimea and Transcarpathia). Naukovi zapysky. Seriya «Politologiya i etnologiya». Vyp. 29. K. : Instytut politychnyx i etnonacionalnyx doslidzhen im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2006. 409 p. pp. 253-265.*

2. *Mygovych I. Xto my v Ukrayini? (Who are we in Ukraine). Podkarpatskyj rusyn, 2009, no 30(43), 5-19 marta, pp. 5-6.*

3. *Balega Yu. Politychne rusynstvo, abo fencyko-brodiyivski pryvydy na Zakarpatti (Political Rusynism or Fentsyko-brodiyivski ghosts in Transcarpathia). Uzhgorod: Grazhda, 2010. 248 p.*

4. *Myshanych O. «Karpatorusynstvo», jogo dzherela ta evolyuciya u XX st («Karpatorusynstvo», its origins and evolution in the twentieth century). Vidrodzhennya, 1992. 56 p.*

5. *Hundley T. Restive Rusyns Seek Independence from Ukraine. Chicago Tribune. Pittsburgh Post - Gazette. Pittsburgh, Pa.:Jun 10, 2001. p. A-5. – Regime to access: <http://proquest.umi.com/pqdweb?did=73923029&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>*

6. Myshanych O. *Politychne rusynstvo i shho za nym (Political rusynism and more)*. Uzhgorod: «Grazhda», 1993. 47 p.
7. Panchuk M. *Do pytannya politychnogo rusynstva (On the issue of political Rusynism)*. *Viche*, 2009, no 7. Regime to access : <http://www.viche.info/journal/1390/>
8. Godmash P. *Istoriya respubliky Pidkarpatska Rus (History of the Republic of Carpathian Rus')*. Uzhgorod: VAT «Patent», 2008. 560 p.
9. *Deklaraciya pidkarpatorusynskyx organizacij pro povernennya Zakarpattyu statusu avtonomnoyi respubliky v skladi Ukrayiny (Declaration pidkarpatorusynsk organizations of Transcarpathia on return status of an autonomous republic within Ukraine)*. *Rusnaczkyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk. T. 2*. Uzhgorod: Vyd-vo V. Padyaka, 2001, 152 p.
10. *Rezolyuciya dlya pidkarpatskyx rusyniv (Resolution for Subcarpathian Rusyns)*. *Rusnaczkyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk. T. 3*. Uzhgorod: Vyd-vo V. Padyaka, 2003, 122 p.
11. *Konstytucijnyj sud Ukrayiny vidmovyvsya vyrishuvaty pytannya rusyniv (The Constitutional Court of Ukraine refused to decide Rusyns question) // Podkarpatska Rus*, 2001, no 8(10), 11 veresnya, p. 1.
12. *Lyst vid Derzhavnogo komitetu Ukrayiny u spravax nacionalnostej ta migracij do Rusynskogo naukovo-osvitnogo tovarystva M. Makari, Tovarystva karpatskyx rusyniv I. Turyanyci, Tovarystva im. O. Duxnovycha L. Filipu, Tovarystva Kyryla i Mefodiya o. D. Sydoru, Asociaciji rusynskyx tovarystv M. Sharzi vid 12.03.1999 r. no 9-471/13 (The letter from the State Committee of Ukraine on Nationalities and Migration to the Rusynskogo naukovo-osvitnogo tovarystva M. Makari, Tovarystva karpatskyx rusyniv I. Turyanyci, Tovarystva im. O. Duxnovycha L. Filipu, Tovarystva Kyryla i Mefodiya o. D. Sydoru, Asociaciji rusynskyx tovarystv M. Sharzi)*. *Rusnaczkyj svit. T.2*. Uzhgorod: Vydavnyctvo V. Padyaka, 2001, pp. 109-110.
13. *Postanova Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidxylennya proektu postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vyznannya nacionalnosti «rusyn» ta vnesennya*

nacionalnosti «rusyn» do pereliku nacionalnostej, shho prozhyvayut v Ukrayini za danymy perepysu naseleण्या, provedenogo v 2005 r.» (Resolution of the Supreme Council of Ukraine to reject the draft resolution of the Supreme Council of the Ruthenian ethnic recognition and inclusion in the list of ethnic nationalities living in Ukraine according to the census conducted in 2005) // Rusnaczkyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk, no 4. Uzhgorod, 2008, 246 p.

14. Poyasnyvalna zapyska do proektu Postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vidxylennya proektu postanovy Verxovnoyi Rady Ukrayiny «Pro vyznannya nacionalnosti «rusyn» ta vnesennya nacionalnosti «rusyn» do pereliku nacionalnostej, shho prozhyvayut v Ukrayini za danymy perepysu naseleण्या, provedenogo v 2005 r.» (The explanatory note to the draft resolution of the Supreme Council of the Ruthenian ethnic recognition and inclusion in the list of ethnic nationalities living in Ukraine according to the census conducted in 2005). Rusnaczkyj svit. Naukovo-populyarnyj zbirnyk, no 4, Uzhgorod, 2008, 246 p.

15. Lyst vid Derzhavnogo komitetu Ukrayiny u spravax nacionalnostej ta migracij do golovy Narodnoyi Rady rusyniv Zakarpattya p. Ye. Zhupanu vid 3.03.2006 r. no 8-18-81 (The letter from the State Committee of Ukraine on Nationalities and Migration to the Speaker of the National Council of Rusyns m. Je. Jupanu from 3.03.2006 no 8-18-81). Pudkarpatskyj rusyn, 2006, no 3(6), Marecz, p. 1.

16. Zhupan Ye. Problemni pytannya rusynskoyi spilnoty v Ukrayini (The problematic issues of Rusyns community in Ukraine). Materialy mizhnarodnogo kruglogo stolu «Aktualni pytannya zakonodavchogo regulyvannya zaxystu prav nacionalnyx menshyn v Ukrayini ta shlyaxy yix realizaciyi v umovax polietnichnogo regionu» vid 21 grudnya 2011 r. Uzhgorod: Lira, 2012, pp. 163-170.

17. Pozun B. A minority in Waiting / Brian Pozun // Transitions Online; 12/26/2005, p1-1, 1p. – Accession Number 28551654. – Database: Academic Search Complete.

18. Zakarpattya v etnopolitychnomu vymiri (Transcarpathian ethnopolitical dimension). K.: IPIEND im. I.F. Kurasa NAN Ukrayiny, 2008 r. 682 p.

19. Zhupan Ye. *Ot konfrontaciyi do konkretnoyi roboty (From confrontation to concrete work)*. *Podkarpatskyj rusyn*, 2007, no 4(17), 12-26 yuliya, p. 5.

20. *Leaders of ethnic movement questioned in west Ukraine*
Anonymous. *BBC Monitoring Former Soviet Union*. London : Oct 31, 2008. –
Regime *to* *access:*
<http://proquest.umi.com/pqdweb?did=1586639631&Fmt=3&clientId=45648&RQT=309&VName=PQD>.

21. *Informacijno-analitychni materialy shhodo pytannya rusyniv v Ukrayini (Information-analytical materials on issues of Rusyns in Ukraine)* // *Tretya dopovid Ukrayiny pro vykonannya Ramkovoyi konvenciyi Rady Yevropy pro zaxyst nacionalnyx menshyn*. Strasburg, 2009, 99 p.